

tekeningen lezen, daar zijn ze meesters in; prozaschrijven is hun stiel niet. De vraag is ook of woorden niet überhaupt tekortschieten als we denken over beeldende kunst of architectuur. De wisselwerking van creatieve mensen onderling, hun scheppingen, hun smaak, overtuigingen, onderlinge beïnvloeding en hun ruzies laten zich wellicht helemaal niet in volzinnen beschrijven. Zelf gaan kijken is het begin van alle wijsheid omtrent dit soort zaken. *De vervolgjaren van De Stijl* is er een goede gids bij.

Nog een kleinigheid: behalve een bibliografie en een index van artikelen ontbreekt ook een register van de beschreven kunstwerken en hun vindplaats. Wie toevallig niet dagelijks bij de Rijksdienst voor de monumentenzorg komt om daar in het geautomatiseerde register te kijken, kan lang zoeken voor hij weet op welk adres hij moet zijn. Soms is een gebouw onvindbaar geworden door sloop. Het is altijd prettig als dat in een register wordt meegedeeld.

Tessel Pollmann

E. Rosseel, *Ethisch socialisme in Vlaanderen. De 20ste eeuw overbrugd* (Brussel: VUBpress, 1996, 301 blz., Bf 795,-, ISBN 90 5487 135 0).

Deze studie omtrent het ethisch socialisme in Vlaanderen, geschreven door de arbeidspsycholoog Eric Rosseel, omvat weliswaar een bijwijlen boeiende mentaliteitsgeschiedenis, maar is tevens doordrenkt van eigenzinnige sociologische en filosofische bespiegelingen. Kenmerkend voor de benadering van de auteur is een probleemstelling die het ethisch-socialistische ideeëngoed van Hendrik de Man als ijkpunt gebruikt ter interpretatie van, maar ook als waarschuwing tegen verwante politieke opvattingen en stromingen tijdens de laatste decennia van de twintigste eeuw. In Rosseels analyse worden dwarsverbindingen gelegd tussen het vroege ethische of gezindheidssocialisme en de opvattingen van de moderne sociaal- en christendemocratie, maar ook van 'progressieve vormen van ecologisme en volksnationalisme' (9) in Vlaanderen. Beide historische vormen van het ethisch socialisme vloeien voort uit diepe maatschappelijke crises, die een sociale en individuele desintegratie verwekken, welke door middel van het ethisch-socialistisch 'project' (schijnbaar) wordt opgelost. Hoewel Rosseel zijn analyse ook van toepassing verklaart op Frankrijk en Nederland, valt het te betreuren dat het meer actuele deel van het boek vrijwel exclusief betrekking heeft op Vlaanderen, met zijn voor Hollanders tamelijk ondoorzichtige politieke cultuur en politiek-filosofisch discours.

De auteur, die zichzelf nu eens bestempelt als 'liberaal marxist', dan weer als 'marxistisch socialist', maakt een zeer kritische analyse van het denken van Hendrik de Man. Daarbij worden de meer duistere aspecten van diens denkwereld — verdonkeremaand in De Mans autobiografie maar ook in biografische studies als die van Mieke Claeys-van Haegendoorn — mee-dogenloos in de schijnwerpers geplaatst. Inderdaad toont Rosseel overtuigend aan, dat de ethisch-socialistische Marx-revisie niet zonder meer, maar wel met grote waarschijnlijkheid, tot fascistoïde ideeën en 'oplossingen' leidt. Het marxisme immers betoont zich wars van verbloemende c. q. dwingende ethische voorschriften en baseert zich op de notie van contradicties en klassenstrijd als centraal onderdeel van de economische en sociale progressie naar een klassenloze maatschappij. Typerend voor alle vormen van zowel ethisch socialisme als fascisme daarentegen is de radicale bestrijding van een dergelijke logica, door het bestaan van fundamentele (klassen)contradicties te ontkennen en het bepleiten van een zogenaamde solidaire, 'socialistische', arbeidsgemeenschap, ingebed in een omvattende, autoritaire 'eenheidsideologie' die de 'eerbied voor de arbeid' en de strijd tegen het improductieve financierskapitaal centraal stelt. Zo is het verre van toevallig dat een *dérive fasciste* kan ontstaan bij

herzieners van het marxisme als Robert Michels, Oswald Mosley, Georges Sorel en Maurice Déat. Hun 'geloof' in het marxistisch socialisme gaat teloor door de nationalistische roes tijdens de Eerste Wereldoorlog, ervaringen in de loopgraven en het gebleken onvermogen van het proletariaat het kapitalisme te overwinnen. Daarbij spelen persoonlijk-psychologische factoren, zeker bij De Man, een niet te onderschatten rol.

De breuk van De Man zelf met het marxisme — het duidelijkst verwoord in zijn hoofdwerk, *Zur Psychologie des Sozialismus* (1926) — is zo doordrenkt van de idee van een autoritair en nationaal socialisme, dat hij in de jaren dertig een briefwisseling aangaat met Mussolini. Verbloemt De Man daarbij geenszins zijn bewondering voor de ideeën van de *Duce*, deze op zijn beurt is verguld met het inmiddels in het Frans vertaalde hoofdwerk van De Man. De Mans houding tijdens de Tweede Wereldoorlog blijkt beheerst door de wens in België een ethisch-socialistische ordening te creëren. Al benadrukt Rosseel dat De Man qua intentie geen echte collaborateur mag heten, diens gedrag blijkt toch zo suspect dat hij naderhand, bij verstek, tot celstraf veroordeeld wordt.

De kracht van Rosseels studie is, dunkt me, vooral gelegen in de analyse van het ethisch socialisme als project in het algemeen en van de De Manse ideologie in het bijzonder. Veel minder sterk komen me de delen voor gewijd aan de naoorlogse actuele verhoudingen in België. Dit heeft vooral te maken met een zeker onvermogen greep te krijgen op een weerbarstige westerse en vooral Vlaamse werkelijkheid, gekenmerkt door een kluwen van politiek-ideologische stromingen en erop onduidelijke wijze mee verbonden denkers en filosofen. Het blijkt buitengewoon lastig ecologische, christen-democratische, hedendaagse sociaal-democratische of zelfs 'volks-nationalistische' stromingen te vangen binnen de encadrering van een vooroorlogs ethisch socialisme.

Deze constatering geldt evenzeer recente stromingen als het communitarisme, markt-socialisme of solidarisme. Ze bevatten, hoe verschillend onderling ook, inderdaad kenmerken van De Mans ethisch socialisme, zoals de afkeer van een permissieve atomistische maatschappij, een bewondering voor arbeidsethos, patriotisme, traditionele economische verhoudingen en een nostalgisch terugverlangen naar traditionele waarden en autoriteit. Tegelijkertijd is de variatie in denkbeelden enorm, kan van een coherent wereldbeeld nauwelijks of niet gesproken worden en moet men dus van goeden huize komen om op deze kluwen van ideeën en stromingen het etiket van 'ethisch socialisme' te plakken. Ook de zeer uitgebreide analyses van Vlaamse denkers als Mark Elchardus, Leo Apostel, Koen Raes of Jaap Kruithof maken vooral duidelijk, dat de door Rosseel aan het huidige tijdsgewricht toegeschreven 'sterke en onmiskenbare revival van een zelfde ethische socialisme [als aan het begin van de eeuw]' (9) deels incorrect, deels sterk overdreven blijkt.

Henny Buiting

A. van den Brande, *Sociologie van een halve eeuw Belgische politiek. Een selectie van artikels van prof. dr. August van den Brande, hem aangeboden ter gelegenheid van zijn emeritaatsviering als gewoon hoogleraar aan de Universiteit Gent* (Leuven, Apeldoorn: Garant, 1997, 202 blz., f45,50, ISBN 90 5350 568 7).

Deze bundel werd aan August van den Brande bij zijn emeritaat aangeboden door de faculteit politieke en sociale wetenschappen van de Universiteit Gent. Decaan H. Gaus leert ons dat daarin werden opgenomen, 'op uitdrukkelijk verzoek van de auteur, niet zijn belangrijkste artikels, maar een aantal Nederlandstalige teksten die een *samenhangend overzicht* willen bie-